

VIDÉKFEJLESZTÉS ÉS MEZŐGAZDÁLKODÁS AZ ELMARADOTT (KIS)TÉRSÉGEKBEN

TEMATIKUS OTKA PÁLYÁZAT BESZÁMOLÓ

A kutatási cél

Az elmaradott (kis)-térségekben, a lehetetlenülés határát súroló folyamatok megállítása, illetve visszafordítása halaszthatatlanná teszi - a létező bajokat elkendőző magatartással szemben - egy pozitív szemléletű, a valóságos viszonyokra megoldást kereső regionális agrárpolitika és kezelési program kidolgozását. Ezt megalapozandó mulhatatlanul időszerű, és célirányos, konkrét kutatási eredményekre alapozva kidolgozni olyan komplex programokat, vállalati és intézményi modelleket, amelyek feltételei, keretei lehetnek a helyi erőforrások ésszerűbb hasznosításának, az ott élő népesség szükséges nagyságú, és összetételű megtartásának, életkörülményei javításának. Megakadályozandó ezzel a térségi vetületben immáron hosszú ideje jelen lévő dezintegrálódási folyamatokat.

A kutatómunka tehát azt tűzi céljául, hogy a szóban forgó térségek helyi sajátosságainak, jellegzetes termelési tényezőinek ismeretében elemezze, rendszerezze és felvázolja az ésszerű ökológia-centrikus, a vidékfejlesztéssel összehangolt terület-használatot, illetve a mezőgazdálkodás, valamint a vidékfejlesztés alternatív módjait. A kutatómunka mindezt olyan szemléleti alapról igyekszik megközelíteni, hogy e térségekben milyen főbb irányok meghatározásával és ösztönzésével lehet piacgazdasági viszonyok között közép- és hosszú távon helyreállítani a megbomlott ökológiai, társadalmi és gazdasági egyensúlyt.

A kutatási időszak néhány tézisszerű következtetése

A kutatás fő kiindulási elvének azt tekintettük, hogy a gazdaságilag elmaradott térségekben a vidékfejlesztés, a terület és földhasználat, illetve a vállalkozáson alapuló gazdálkodás, valamint a társadalmi problémák ellentmondásossága egyfelől specifikus, másfelől általános okokból fakad. Ennek következtében a jelenlegi helyzet kívánatos irányú megváltozása csak akkor remélhető, ha hosszabb távon fokozatosan kialakulnak e térségek társadalmi életének új formái, az intézmények és a tevékenységek új struktúrája.

- Alapvető kutatási rendező elvnek tekintettük továbbá, hogy az elmaradott térségekben a vidékfejlesztés, az ésszerű terület- és földhasználat az ott élő emberek megfelelő színvonalú életvitelét garantálni képes komplex rendszer. E rendszerek nyújthatnak garanciát arra, hogy harmonikus egyensúly teremtsjön az egyes kistérségi területek eltartóképesége és a helyi népesség társadalmilag indokolt életfeltételei között.

A felzárkóztatáshoz – a kedvezőtlen folyamatok megállításához, illetve visszafordításához – milyen kormányzati és helyi intézkedésekre (stratégiákra, helyi, területi közösségek érdekeit garantáló mechanizmusokra, programokra, szervezeti változtatásokra) van szükség annak érdekében, hogy kialakuljon e térségekben (is) a megfelelő egyensúlyi állapot az ökológiai, a közgazdasági és a társadalmi tényezők között;

- hogyan hangolhatók össze a különböző érdekviszonyok által motivált egyéni és közösségi törekvések – főleg környezetgazdálkodási nézőpontból – az egyes mezo- és mikro-térségek fejlesztésével?
- új vállalkozási, földhasználati modellek kialakításával – mezőgazdaság fő- és mellékfoglalkozású munkahelyek stb. – és működtetésével megszűnjön a természeti adottságtól idegen terület és földhasználat annak érdekében, hogy hatékonyabb, eredményesebb legyen a gazdálkodás.

A kutatómunkán belül kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy a mezőgazdaság fejlesztése e térségekben semmiképpen sem szemlélhető önmagában, hanem az feltétlenül az adott körzet más termelő és szolgáltató ágazatainak fejlesztési stratégiájába ágyazottan kezelendő.

A kutatási céllal összefüggésben a következő főbb közgazdasági, vidékfejlesztési és agrárökonómiai jellegű összefüggésekre, kérdésekre keresünk választ, illetve lehetséges megoldásokat:

- Hogyan lehet az elmaradott térségekben növelni a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességét,
- Hogyan hat a kapcsolódó infrastruktúra javítása és fejlesztése egyes térségekre, ágazatokra,

- Hogyan alakulnak az életminőség és a diverzifikáció fejlesztésének lehetőségei kistérségi szinteken:

Az általános világgazdasági folyamatokba - a hatékonyság, a globalizálódás és a regionális differenciálódás átfogó organikus rendszerébe - szervesen beágyazódik (determinálódik és változik) az agrárágazat és az annak igényeit kifejező agrárpolitika is, felszínre hozva a problematikus jelenségeket, kikényszerítve az igényt az új, a korszerű szemlélet és gyakorlat iránt.

A szemléletváltozás, az agrárpolitikai irányváltás leginkább megalapozottnak minősülő kiinduló feltételeként a következőket említhetjük:

- változott a mezőgazdaság konkrét helyzete, és az arra vonatkozó ismeretek;
- változások mentek végbe a közgazdákban a gazdasági rendszerek és az árupiacok gazdasági magatartásáról alkotott felfogásában;
- a közgazdasági elmélet fejlődése segített az agrárgazdaságtan tanításainak a megértésében és abban, hogy az agrárpolitika jobb alapokra helyeződjön;
- fejlődtek a kormányzatok tevékenységeire vonatkozó ismeretek, változtak a kormányzati és vállalati tanácsadók objektív érdekeltségét és érvényesülési motivációit befolyásoló tényezők.

A fejlett nemzetgazdaságokban az agrárágazat integrálódása ugyancsak gyorsan haladt előre a gazdaság többi részével. Ezekben az országokban hovatovább már az sem egyértelmű, hogy hol lehet megvonni a mezőgazdasági ágazat határait. Jellemző tünet, hogy az elmúlt években tovább folytatódott a mezőgazdaságban a munkaerő arányának csökkenése. Kiemelést érdemel egyfelől, hogy ez az arány számos fejlett országban kisebb, mint a munkanélkülieké, másfelől, hogy azok, akik megmaradtak a mezőgazdaságban, jövedelmük nagyobb részét gyakorta nem mezőgazdasági forrásokból szerzik meg; a fejlett ipari országokban figyelmet érdemlő életmódváltozás hordozója lett a részidős gazdálkodó családmodell. Határozott változás továbbá, hogy az élelmiszer-alapanyagok szállítása, feldolgozása és elosztása ezekben az országokban rendszerint nagyobb „munkadó-szektor”, mint maga a mezőgazdaság. Ezért a gazdálkodók vállalkozásaikat egyre inkább úgy tekintik, mint a föld és a vidéki munkaerő-hasznosítás számos versengő

változatának egyikét. Az ilyen országok gazdaságában voltaképpen „beteljesedett” a hagyományos mezőgazdaság átalakulása.

A közép- és kelet-európai, közte a magyar agrárágazatra óriási növekvő terheket róttak a legutóbbi évek politikai és gazdasági hatásai. A magyar agrártermelés a kilencvenes évek elejétől súlyos válságot él át, válaszút elé került; ez csak kisebb részben kapcsolatos a rendszerváltással; nagyobb részben rendszerközömbös tényezők követelménye, noha a gazdaság- és agrárpolitika művelőit és végrehajtóit, legnagyobb számban pedig a termelésben dolgozókat már évek óta foglalkoztatják az ágazat gondjai, a jövő tennivalói. Az okok tehát sokrétűek. Egy részük a korábbi politikai rendszerben érvényesülő merev, a piaci szükséglethez nem, vagy csak kevéssé igazodó, a közvetlen termelői érdekekkel nem kellően számoló agrárszisztémában, a strukturális torzulásokban gyökerezik. A kialakult helyzetért azonban elsősorban a rendszerváltást követő kormányzati magatartások a felelősek, az a „légüres tér”, amelyből hiányzott egy konzisztens, a hosszú távú célokat rögzítő és azok megvalósítását hatékony eszközökkel biztosítani hivatott olyan agrárpolitika, amely orientálni és ösztönözni tudja a gazdasági szervezeteket és a gazdákat egyaránt.

Az új szemléletű vidék- és agrárpolitika kibontakoztatása

(célok, eszközök, feladatok)

Cél, hogy felgyorsuljon hazánk funkcionális integrálódása Európa, különösen Közép-Európa gazdasági, társadalmi és infrastrukturális térszerkezetébe, a globalizálódott tudás, információ és innováció alapú gazdaságba és társadalomba, valamint a nemzetközi kulturális, területi és regionális együttműködési folyamatokba. A rész cél megvalósulását az alábbi fejlesztési feladatok szolgálják:

- minőségileg magasabb szintű integrálódás az európai magisztrális hálózati rendszerekbe (kiemelten transz-európai és közép-európai infrastrukturális hálózatok);
- intenzívebb kapcsolódás a nemzetközi, főként európai és közép-európai transznacionális terület- és regionális fejlesztési-, hálózattervezési-, együttműködési- és fejlesztési folyamatokba;
- a különböző területi szintek (pl. települések, régiók), és a területfejlesztési szakmai szereplők transznacionális és nemzetközi együttműködési hálózatainak támogatása (eurorégiók, klaszterek, eurocities, stb.);

- a nemzetközi migrációs folyamatok tudatos kihasználása (a hozzáadott érték elvű befogadás stratégia mentén szakma és régió specifikus letelepítési programok kidolgozása)."

A mezőgazdasággal kapcsolatos szociális-strukturális segítség keretében megvalósuló közösségi akciót két szempontból kell vizsgálni: egyrészt, a közös mezőgazdasági politika, másrészt, a gazdasági és szociális kohéziós politika keretében.

A problémák kezelésének ezért, első helyen említendő feltétele a szemléletváltás, amelynek fő rendező elveit a következőkben határozhatjuk meg:

Az elmaradott vidéki térségek társadalmi-gazdasági problémáinak lehetséges felszámolása, a tartós fejlesztési megoldások anyagi és szellemi megalapozása nem csupán agrárkérdés, miután az a jelenségek komplex összefüggései miatt túlnő a mezőgazdaság keretein; azok csak szélesebb társadalmi-gazdasági vidékfejlesztési összefüggésekben gondolkodva közelíthetőek meg; a mezőgazdaságot a fejlesztés „csupán” egyik elemének kell tekinteni; az országnak és az agrárlakosságnak együtt kell úrrá lennie a helyi és a közgazdasági környezettel összefüggő nehézségeken. Más megfogalmazásban, az elmaradott régiókban nemcsak az egyes körzetek, vagy az adott üzemek racionalizálásáról van szó, hanem az egész társadalmi, közgazdasági környezet megváltoztatásáról, egy új életforma kialakításáról.

Az EU-ban ui. a regionalizált szektorális eljárás keretében már 1975-től kezdve egyre több regionális jellegű akció indult be, amelyek mindinkább a globális infrastruktúrákat érintették, noha azok mindig a mezőgazdasággal maradtak kapcsolatban. Így pl. 1975. április 28-án elfogadták a 75/268 EKG sz. irányelvet, amely a „hegyi” mezőgazdasági és bizonyos kedvezőtlen zónákra vonatkozik. A kapcsolódó akciókat meghatározott módon helyi vagy regionális intézkedésekkel, kombinálják, amelyek többféle formát öltenek magukra.

Ennek keretében:

- Esetenként olyan mezőgazdasági tevékenységet folytató szektoroknak nyújtanak segítséget, amelyek különleges nehézségekkel szembesülnek (pl. a szőlőtermelés szerkezetváltása és rekonverziója Franciaország bizonyos földközi tengeri régióiban).
- Más esetekben segítenek a specifikus problémákkal szembekerülő zónáknak

(Pl. öntöző rendszer kiépítése Mezzogiorno Olaszország, vagy árvízvédelem Hérault völgye Franciaország).

- Megint máskor a mezőgazdaság globális támogatása nélkül, hogy azt pontosabban meghatároznák. Ilyen a strukturális deficittel szembekerülő zónáké vagy régiók helyzete. (Pl. Nyugat-Írország)
- - Végül vannak olyan célzott akciók, mint amit a mezőgazdasági ismeretterjesztés és továbbképzés terén folytatnak elsősorban a déli övezetekben, illetve olyan programok amelyek az infrastruktúrák javítására vonatkoznak.

Az aprófalvak többségének életképességét biztosító infrastruktúra kifejlesztése - a különösen hosszabb távú gazdasági megfontolásból - nélkülözhetetlen. (Ezt többek között az is bizonyítja, hogy a világ tekintélyes számú országában (Finnországtól Kanadáig, Írországtól Ausztriáig) aprófalvakban (sőt tanyákon, farmokon) él- megfelelő körülmények között- a mezőgazdasági lakosság zöme, az összlakosság tekintélyes hányada.

A társadalom érdekeltsége, felelőssége e térségek sorsa iránt abból ered, hogy e területek jelentős természeti potenciállal rendelkeznek, eme adottságok az egyes tájaknak, körzeteknek jelentős értéket kölcsönöznek, vagyis az ország számára nélkülözhetetlen, ésszerűen kamatoztatható erőforrást jelentenek.

Társadalmi méretekben kellene ezért tudatosulnia annak, hogy:

- a gazdaságilag elmaradott térségekben a „termelőerő” ezen belül a munkaerő átlagosnál alacsonyabb színvonalából a gazdaság számára pénzben is kifejezhető tetemes károk származnak;
- a kezdetben pénzben ki nem fejezhető szerteágazó hátrányok később pénzben is kifejezhető tényezőkké válnak;
- a termőföld, az egyes természeti tájak pusztulásának következményeit egy ország felnőtt nemzedéke nem nézheti tétlenül, felelősséggel tartozik az utódnemzedéknek a természet megóvásáért és gondozásáért.

A társadalomnak a környezetért viselt fokozott felelősségérzete tükröződik abban a mindjobban megnyilvánuló világjelenségben, hogy változóban van, - az iparilag fejlett

országokban máris gyökeresen megváltozott - az un. „vidéki tájról” alkotott kép, ezzel összefüggésben az agrártermelés számára kedvezőtlen adottságú területekről alkotott társadalmi vélekedés.

Amíg korábban e térségeket is elsősorban olyan élelmiszer-termelési forrásnak tekintették, ahol a föld, a levegő, a víz általában a természeti környezet kimeríthetetlen tartalék, ezért a természet erőire bízták, hogy azok kiegyenlítsék az emberi beavatkozások káros hatásait, addig a fejlett országokban már jelenleg, a jövőben pedig nálunk is azon fog múlni e vidékeken a mezőgazdaság fejlődésének iránya és jellege, hogy a társadalom, az agrárlakosság és a mezőgazdasági vállalatok érdeke milyen mértékben tud összehangolódni a természeti környezettel AZ egyes természeti tájakat és a termőföldeket védő és kultúrállapotban tartó érdekekkel.

A kérdéseknek az ilyen nézőpontú közelítése biztosít majd helyet az olyan jogos etikai értékítéleteknek is, hogy pl. az ésszerű tájgazdálkodás, a talaj- és tájvédelem nem valamiféle jótékonyág valamilyen más közösség hasznára, hanem a társadalom jól felfogott érdeke, illetve az adott térség önvédelme saját, még súlyosabb veszélyeztetettségével szemben.

A komplex értelemben vett falusi, település-és környezetgazdálkodási koncepcióra épülő három gazdaság, illetve vállalat fejlesztési főirányt célszerű viszonyaink között is támogatni, központi eszközökkel is ösztönözni:

- a) A tartós mezőgazdasági jelleg fenntartása, a föld és más természeti erőforrások ésszerű hasznosítása, a hagyományos mezőgazdaság és a tájvédelem egységbe való ötvözése alapján.
- b) A mezőgazdasági földhasznosítás keveredése a hagyományos közösségek javára más mezőgazdaságon kívüli használattal (ipar, turizmus, „második otthon” jellegű üdülés, vízgazdálkodási objektumok, stb.) úgy, hogy a lakosság számának esetleg növekedésével nem feltétlenül jár együtt a mezőgazdaság fejlődése.
- c) A falvak lakóközössége (lakosság-összetétele) csak átmenetileg őrzi meg jelenlegi mezőgazdasági jellegét. Az adott körzet az infrastruktúra kifejlődésével más jellegűvé (például ipari, idegenforgalmi-üdülési központtá) válik. A mezőgazdaság természetesen ez esetben sem mond le eredeti funkciójáról, csak a földhasznosítás korábbi fő formájának szerepe módosul.

Az elmaradott régiók és az állam lehetséges és szükséges beavatkozási területei

Témánk kapcsán e helyen célszerű legalább utalásszerűen kitérni e kérdéskörre két okból.

Egyik ok: az elmaradott térségek folyamatai, a sokféle sajátosság kapcsán - piaczgazdasági viszonyok közepette is - nagyobb (szélesebb körű) állami ráhatást igényelnek (tesznek lehetővé), mint a jobb adottságú mezőgazdasági területekéi.

Másik ok: a fejlett nyugati országok közgazdái körében - évek vitái során -kiérlelődött az a felfogás, miszerint az agrárszférában több olyan terület „emelhető ki”, ahol az állami (kormányzati) feladatok fontos szerepet játszanak.

Ezzel összefüggésben azonban hangsúlyos szerepet kell szánni a piaci viszonyok gazdaságszervező erejének, a kisebb-nagyobb közösségek autonóm szerveződésében rejlő erőknek, a tulajdonosi-érdekeltségi-szervezeti formák változásának. Az egész gazdaságot, a társadalmat átfogó átrendeződésnek tehát érintenie kell az agrárágazatot is, a működési mechanizmusoknak illeszkedniük kell az ágazat sajátosságaihoz, garantálniuk kell azok érvényesülését.

A gyengeségek, illetve a kedvezőtlen feltételek ésszerű fejlesztésekkel, a kimagasló teljesítményű biológiai alapok (vetőmagvak, kertészeti szaporító anyagok, tenyészállatok) termelésbe vonásával, az integrált termelés lehetőségeivel, pótlólagos befektetésekkel tompíthatók. A fejlesztések egyben egy racionálisabb üzemstruktúra kialakulásához is hozzájárulhatnak. Mindezekkel javulnak a versenyképes termelés- és feldolgozás, a magasabb minőségi követelményeknek megfelelő, a hozzáadott értéket fokozó, piacképes és speciálisan magyar termékek arányának növekedési feltételei. Az agrárágazat és a vidéki térségek lehetőségei, piaci esélyei a termelés mennyiségi növelése, a termelői kapacitások bővítése nélkül, a magas minőségű termékek arányának fokozása fejleszthetők. Lehetőség nyílik a korszerű termelés-technikai eljárások, a környezetkímélő, környezetbarát termelési módszerek szélesebb körű elterjesztésére, a földhasználat racionalizálására, a mezőgazdasági tevékenységek megújuló energiaforrások révén történő bővítésére.

A kutatás során megjelent fontosabb kiadványok borítói

